

Mehmet Özdemir, Prof.Dr.

1957 yılında Tokat Reşadiye’de doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu (1982). Aynı fakültenin İslam Tarihi Anabilim Dalı’na araştırma görevlisi olarak atandı (1983). “Endülüs’te Müvelledün Hareketleri” adlı teziyle doktorasını tamamladı (1989). 1993 yılında doçent, 2000’de profesör oldu. Halen aynı fakültede öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 623
İSAM Yayınları 155
Temel Kültür Dizisi 29
© Her hakkı mahfuzdur.

ENDÜLÜS

Mehmet Özdemir

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Mütvevelli Heyeti’nin
28.12.2004 gün ve 1163 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Mart 2014
Dokuzuncu Basım: Şubat 2022

ISBN 978-975-389-864-5

Kapak görseli: Elhamra Sarayında Aslanlı Avlu
(Foto: M. Suat Mertoğlu)

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 (pbx) Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Özdemir, Mehmet

Endülüs/Mehmet Özdemir. – 9. bs. – İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları
Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
415 s. ; hrt. ; res. ; 19,5 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 623. İSAM Yayınları ;
155. Temel Kültür Dizisi ; 29)

Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-975-389-864-5

İçindekiler

Kısaltmalar • 7

Önsöz • 9

SİYASÎ TARİH

Hispania'dan Endülüs'e • 15

Devletleşme • 41

Parçalanma ve Paryalaşma • 107

Reconquista - Cihat Restleşmesi • 121

Zevale Doğru • 143

Engizisyonlu Yıllar • 159

Osmanlı Yardımı • 173

KÜLTÜR ve MEDENİYET

Nüfus ve Yerleşim • 185

Gündelik Hayat • 209

Eğitim Öğretim • 235

İlim ve Fikir Hayatı • 251

İktisadî Faaliyetler • 287

Sanat ve Mimari • 299

Tesirler • 311

Günümüz İspanya'sında İslam • 323

Notlar • 339

Kronoloji • 345

Lugatçe • 349

Kaynakça • 353

Dizin • 371

Resimler ve Haritalar • 377

Önsöz

Müslümanlar Endülüs adını verdikleri İber yarımadasına 711'de girdiler, 1609 sürgünüyle de bu coğrafyaya veda ettiler. Tam dokuz asırlık bu uzun zaman dilimi içerisinde Endülüslüler nice olayın ve gelişmenin ya tanığı ya da bizzat öznesi oldular.

Milâdî VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu'daki Emevî halifesi, Endülüs'ü zapteden müslüman fâtiplerin kendilerinden sayıca neredeyse on kat daha fazla olan yerli hıristiyan halk arasında eriyip yok olacakları endişesine kapılmış ve onları Endülüs'ten çıkarmayı ciddi bir şekilde düşünmüştü. Ne var ki İspanya toprağıyla âdeta bütünleşen fâtipler, üç cephede birden verdikleri olağanüstü mücadeleye rağmen, halifenin korkularının aksine, milâdî X. yüzyılda Batı'nın en güçlü ve hiç şüphesiz en müreffeh devletini inşa etmenin gururunu yaşadılar; bu süre içerisinde Endülüs'ü zengin Doğu'nun bir parçası haline dönüştürdüler. Hepsinden daha önemlisi, Doğu'nun birikimlerini Batı'ya taşıyıp bunlara mahallî renkleri de katmak suretiyle özgün bir medeniyet hamlesine öncülük ettiler. İslam'ı ve Arapça'yı üzerinde yaşadıkları coğrafyanın hâkim değerleri haline getirdiler. Birbirine yakın tarihlerde müslüman hâkimiyetine

dahil olmalarına rağmen ne İran'ın ne de Türkistan'ın Endülüs kadar Araplaştığı yani Arapça'nın ve Arabistan kökenli örf ve âdetlerin etkisi altına girdiği söylenebilir. Endülüs toplumu içinde yaşayan hıristiyan zimmîlerin kuzeydeki dindaşları tarafından "Araplaşmış olanlar" anlamında *müsta'ribler* diye isimlendirilmeleri, aslında bu gerçeğin açık bir ifadesidir. Bütün bunlar Batı'ya ait bir coğrafyada Doğu'ya ait bir toplumsal yapının inşa edilmesi anlamına gelmekteydi.

"Bir şey kemale erdiğinde eksilmeye başlar" diye başlar dizelerine şair. Gerçekten de X. yüzyılda siyasi bir güç ve medeniyet olarak zirveye çıkan Endülüslüler'e, yine şairin ifadesiyle XI. yüzyılda "nazar değdi". İki buçuk asır gibi uzun bir süreçte olağanüstü gayretlerle kurulan bir devletin çökmesi için yirmi yıl gibi kısa bir süre yeterli oldu. Endülüs, ipi kopmuş tespih taneleri gibi dağıldı; her bir şehir bağımsız birer devletçiğe dönüştü, birlik ruhu kayboldu ve Endülüslüler hiç akıllarında olmayan bir gerçekle yüz yüze geldiler: Efendi iken paryaya dönüşmek. Milâdi X. yüzyılda sahip oldukları askerî ve iktisadî güç sayesinde Endülüslüler, kuzeydeki hıristiyan krallıkları parya haline getirmişlerdi. Bir asır sonra ise her şey tersine döndü ve bu sefer Endülüslüler efendilik pâyesini, paryalaştırdıklarına teslim etmek zorunda kaldılar.

Bundan sonra Endülüslüler'in kaderinde 1614'e kadar devam edecek uzun ve elemli bir tükeniş süreci başlar. Endülüs şehirleri peyderpey hıristiyan hâkimiyetine geçer. Her bir işgal beraberinde yağma, kıtlık, katliam, esaret ve sürgün getirir. Endülüslüler için bir yıkım olan bu işgaller, işgalciler için âdeta "ilâhî lutuf"tur. Zira işgal edilen her bir şehir gelişmişlik düzeyi, teşkilâtı ve barındırdığı kütüphaneleriyle işgalcilerin

gözlerini açar. XII ve XIII. yüzyıllarda Tuleytula'da (Toledo) Arapça eserlerin Latince'ye ve diğer Batı dillerine çevrilmesi için başlatılan yoğun ve kapsamlı hamle, bu uyanışın bir neticesidir. "Batı medeniyeti" denilen olgunun teşekkülünde bu hamlenin ciddi bir payının olduğu, bugün artık herkesin bildiği ve kabul ettiği bir gerçektir.

Netice itibariyle Endülüs tarihi göz kamaştırıcı bir yükselişle ıstıraplarla dolu bir yıkılışın, gıpta ettiren erdemlerle hayıflandıran yozlaşmaların, medeniyet inşa eden yenilikçi bir zihniyetle kültürü kısırlaştıran tutucu bir tavrın, farklı dinler arasında müsamahaya dayalı karşılıklı ilişkilerle birbirini tasfiyeye yönelik çatışmaların iç içe olduğu zengin, etkileyici ve düşündürücü derin bir hâfızaya sahiptir.

Böyle zengin bir hâfıza karşısında şu sorular cevaplarını aramaktadır: Toplam sayıları 200.000'i aşmayan müslüman fâtipler nasıl oldu da sayıları birkaç milyona ifade edilen İspanya'nın yerli halkı karşısında kimliklerini muhafazaya, dahası bu halkı tederîcî bir şekilde "Doğululaştırma"ya muvaffak oldular? Fetih esnasında medeniyet açısından gerileme sürecinde olan bir ülkede nasıl oldu da böyle büyük bir medeniyet hamlesini başlattılar? Fetih sonrasında toplumu oluşturan farklı etnik ve dinî unsurları ne tür tedbirlerle bir arada tutabildiler ve bir medeniyet hamlesi istikametinde seferber edebildiler? IX. yüzyıldan itibaren kudreti artan, X. yüzyılda ise gücünün zirvesine ulaşan Endülüs, yirmi sene gibi kısa bir sürede dağılma noktasına nasıl geldi? Hangi şartlar ve gelişmelerdir ki X. yüzyılın "efendiler"ini XI. yüzyılda paryaya dönüştürdü? Endülüs'ü ayakta tutmak için XII ve XIII. yüzyıllarda bu ülkeye koşan Mağribli müslümanların *cihadı* niçin

Kuzeyli hıristiyanların *reconquistası* (yeniden fetih) karşısında kalıcı olamadı? Reconquista esnasında ve sonrasında, Endülüs müslümanlarının, kezâ üzerinde yaşadıkları toprakları vatan bilip alın teri akıtarak diktikleri onca cami, han, hamam, saray ve çarşının, göz nuru dökerek sudûrdan satıra indirdikleri yüz binlerce kitabın âkıbeti ne oldu? VII. yüzyılda müslüman hâkimiyeti altına giren Irak, Suriye, Lübnan, Mısır ve Mağrib’de hâlâ o günden kalma hıristiyan, yahudi yahut diğer inançlardan cemaatlara ve onların mâbetlerine tanıklık ediyoruz da, niçin çok daha yakın bir tarih olan 1492’de hıristiyan hâkimiyetine giren Gırnata’da küçük de olsa varlığını ve mâbedini muhafaza edebilen tek bir müslüman cemaatine tesadüf edemiyoruz? Dokuz asırlık Endülüs tarihini köklü bir çınara benzetecek olursak, “Gövdesi kesilmiş olsa da bu yaşlı çınarın köklerinden yeni filizlerin çıkması mukadderdir” diyebilir miyiz?

İşte elinizdeki bu eserde, yukarıda sıralanan ve sıralanmayan sorulara cevap bulmak amacıyla Endülüs tarihine kısa bir yolculuk yapılmakta ve genel okuyucu için -sadece konunun uzmanlarını ilgilendiren ayrıntılı tartışmalardan arındırılmış- panoramik bir çerçeve sunulmaya çalışılmaktadır. Daha fazla bilgiye ihtiyaç duyacak olan okuyucular için eserin sonunda geniş bir bibliyografya verilmektedir.

Bu mütevazi çalışma, ülkemizde öteden beri Endülüs’e hissî olarak duyulan alâkanın bilgi ile beslenmesine katkı sağlayabilirse, yazarı kendisini ziyadesiyle mutlu hissedecektir.

“Ve lâ gâlibe illallah”

Mehmet Özdemir
Ankara 2016